

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Texniki Universitetinin nəzdində Bakı Texniki Kolleci

Audit xidməti və onun təşkili-2
fənnindən mühazirələr
(I semestr)

Fənn birləşməsi : İqtisadiyyat

Müəllim : Vəzirova Çimnaz

Bakı 2022

Mündəricat

1. Maliyyə nəticələrinin uçotunun və onlardan istifadənin auditi	3-4
2. Mənfəət və zərər hesabının tərtib edilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması.....	4-7
3. Mənfəətdən istifadə edilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması.....	7-8
4. . Əsas vəsaitlərin uçotunun auditi.....	9-11
5. Qeyri maddi aktivlərin uçotunun auditi.....	11-13
6. İstehsal ehtiyatlarının uçotunun auditi.....	13-15
7. Məhsulun maya dəyərinə aid edilən məsrəflərin uçotunun auditi.....	15-17
8. Məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyasının auditi.....	17-18
9. Hazır məhsulun buraxılışının uçotunun auditi.....	18-19
10. Hazır məhsulun göndərilməsinin və satışının auditi.....	19-20
11. Kassa əməliyyatlarının uçotunun auditi.....	20-23
12. Hesablaşma hesabı üzrə əməliyyatların auditi	23-25
13. Valyuta hesabı üzrə əməliyyatların auditi.....	25-27
14. Pul sənədlərinin uçotunun auditi.....	27-28
15. Qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının auditi.....	28-30

1. Maliyyə nəticələrinin uçotunun və onlardan istifadənin auditi

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin və dövlətin iqtisadi maraqlarının material əsası kimi mənfəətin rolu artmışdır. Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticəsi kimi mənfəətdən istifadə üzrə əməliyyatların yoxlanılmasında əsas məqsəd məhsulun satışından əldə edilən gəlirin mühasibat uçotu və hesabatında əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılmasından, eləcə büdcəyə ödəmələrin köçürülməsi zamanı qanunvericiliyin tələblərinin gözlənilməsindən ibarətdir. Həmçinin mənfəətin təyinatı üzrə bölüşdürülməsinin (fondların yaradılması, dividendlərin ödənilməsi) düzgün həyata keçirilməsi də burada əsas məqsədlərdəndir.

Maliyyə nəticələrinin uçotunun auditi zamanı ilk növbədə aşağıdakı aşağıdakı məsələlər yoxlanılır :

- a) Müəssisə tərəfindən məhsul (iş, xidmət) satışından əldə olunan mənfəətdən büdcəyə vergi ödəmələrinin hesablanması zamanı gəlir və xərclərin mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin düzgünlüyü
- b) Mühasibat uçotu üzrə baş kitabda və balansda satılmamış məhsulların və bitməmiş istehsalat üzrə xərclər haqqında məlumatların əsaslılığı
- c) Şübhəli borclar üzrə ehtiyatların yaradılmasının qanuniliyi və əsaslı olması
- d) Əsas vəsaitlərin və müəssisənin digər əmlakının satışından əldə olunan mənfəətin müəyyən edilməsinin düzgünlüyü
- e) Kommersiya və tədavül xərclərinin silinməsinin düzgünlüyü
- f) Əsas vəsaitlərin və digər qeyri maddi aktivlərin əvəzi ödənilmədən verilməsindən zərərlərin uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyü
- g) 801, 344, 901, 902, 343 sayılı hesablar üzrə sintetik və analitik uçotun aparılmasının düzgünlüyü və.s

Satışdankənar əməliyyatlar üzrə mənfəət və zərərin yoxlanılması zamanı aşağıdakılar müəyyən olunmalıdır :

- a) Cərimələr, faizlər üzrə gəlirlərin əks etdirilməsinin düzgünlüyü və tamlığı. Müqavilədə nəzərdə tutulmuş cərimə məbləğləri üzrə hesablaşma məbləği 801, 223, 538-4 və 217-8 sayılı hesablar üzrə üzləşdirilir.
 - b) Depozit hesablar üzrə məbləğə görə hesablanmış faizlərin düzgünlüyü
 - c) Təbii fəlakətlərdən zərərlərin silinməsinin düzgünlüyü
 - d) Əmlakın icarəyə verilməsindən əldə edilən gəlirin hesablanması və əldə edilməsinin düzgünlüyü
 - e) Ləğv olunmuş sifarişlər üzrə xərclərin silinməsinin düzgünlüyü
- Maliyyə nəticələrinin uçotunun və istifadəsinin auditinin əsas informasiya mənbələrinə uçot registrləri, Baş kitab, Jurnal-orderi aid etmək olar. Həmçinin 801 sayılı Ümumi mənfəət (zərər) hesabı üzrə analitik çərçivədə

dövriyyə registrləri, ilkin mühasibat sənədləri üzrə yazılışlar da bura aid edilə bilər.

Maliyyə nəticələrinin uçotunun auditi zamanı ilin sonunda mənfəətin məbləğinin istifadə olunmuş həcmdə azaldılması aşkar olunmuşsa bu zaman auditor aşağıdakı mühasibat yazılışını əsas götürməlidir:

DT- 801- Ümumi mənfəət(zərər)

KT-344-Elan edilmiş dividendlər

901-Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər

902-Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər

Hesabat dövrünün sonunda bölüşdürülməmiş mənfəət məbləği 801 sayılı hesabdən 343 sayılı-Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət hesabının kreditinə silinir.

Mənfəətdən istifadə olunması prosesində müəssisənin büdcə, bank və əmək kollektivi ilə maliyyə münasibətləri əks olunur. Mənfəətdən istifadəyə nəzarət zamanı 16 sayılı Jurnal orderdə, 344 sayılı Elan edilmiş dividendlər, 901 sayılı Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər, 902 sayılı Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər, 521 Sayılı Vergi öhdəlikləri, 421 sayılı Mənfəət vergisi üzrə təxirə salınmış vergi öhdəlikləri, 422 sayılı Digər təxirə salınmış vergi öhdəlikləri hesabları üzrə yazılışlar əsasında büdcəyə vergilərin hesablanması dürlütlüyünə və vaxtında ödənilməsinə nəzarət edilir. Müəssisənin sərəncamında olan mənfəət hesabına ehtiyat, yığım və digər xüsusi təyinatlı fondlar yaradılır. Həmin fondların yaradılmasına nəzarət 12 sayılı jurnal orderin məlumatları, 333 sayılı Qanun üzrə ehtiyat, 334 sayılı Nizamnamə üzrə ehtiyat, 343 sayılı Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət hesablarının krediti ilə muxabirləşmədə 344 sayılı Elan edilmiş dividendlər, 901 Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər, 902 Sayılı Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə hesablarının debeti üzrə yazılışlar aparılır.

Maliyyə nəticələrinin uçotu və istifadəsi zamanı auditor ilk növbədə məhsul satışından maliyyə nəticələrinin müəyyən edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirməlidir.

2.Mənfəət və zərər hesabının tərtib edilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması

Müəssisənin hesabat dövründə məhsul (iş xidmət) satışından əldə edilən ümumi pul gəlirlərinin məbləği mənfəət və zərər hesabında göstərilir. Həmin məbləğin düzgünlüyünü yoxlamaq üçün əvvəlcə onu mühasibat uçotunun məlumatı ilə müqayisə etmək lazımdır.

Məhsul istehsalına və satışına çəkilən məsrəflərin formalaşdırılmasının düzgünlüyünün yoxlanılması. Satılmış məhsulların istehsalına çəkilən məsrəflər dedikdə, onların istehsalına çəkilən bütün məsrəflər, yəni onların maya dəyəri başa

düşülür. İstehsal prosesindəki məhsul istehsalına çəkilən xərclərin hamısı bitməmiş istehsala olan məsrəflər də daxil olmaqla müvafiq uçot registrlərində əks etdirilir. Bu zaman hasil olunmuş və anbara təhvil verilmiş məhsula çəkilən məsrəfləri müəyyən etməzdən əvvəl bitməmiş istehsala aid olan məsrəfləri ayırmaq lazımdır. Bitməmiş istehsala aid edilən məsrəflərin qalığı istehsalın inventariziyasını aparmaq yolu ilə müəyyən edilir.

Hazır məhsul dedikdə, bütün emal mərhələlərini keçmiş, qüvvədə olan standartlara və texniki şərtlərə cavab verən, texniki nəzarət şöbələri tərəfindən qəbul edilmiş və müəssisənin anbarına, sifarişçiyə təhvil verilmiş məhsul nəzərdə tutulur. Satılmış hazır məhsullara çəkilən məsrəflər müstəqim (birbaşa) və qeyri müstəqim (dolayı) məsrəflərdən, eləcə də kommersiya xərclərindən ibarət olur.

Birbaşa maddi məsrəflərin əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması. Birbaşa maddi məsrəflərin əks etdirilməsinin düzgünlüyü yoxlanılarkən məhsul istehsalına, iş və xidmətlərin göstərilməsinə sərf edilən xammal, köməkçi materiallar, satın alınmış yarımfabrikatlar, texnoloji məqsədlərə sərf olunan yanacaq və.s üzrə maddi məsrəflər yoxlanılır. Material məsrəfləri üzrə mühasibatlığa təqdim edilmiş ilkin sənədlərin və həmin sənədlərin şöbələr, sexlər, xərc maddələri üzrə düzgün sistemləşdirilməsinin düzgünlüyü yoxlanılır. Burada onu da nəzərə almaq lazımdır ki, material xərcləri üzrə xərc elementi təchizat əlavələri, komisiyon haqları, nəqlətmə xidmətlərinin dəyəri əsasında formalaşdırılır.

İstehsala silinən material ehtiyatlarının faktiki maya dəyəri ehtiyatların qiymətləndirilməsinin metodlarından biri ilə (FIFO, AVCO və.s) müəyyənləşdirilir.

Birbaşa əmək haqqı məsrəfləri və sosial ehtiyaclar üzrə ayırmaların düzgünlüyünün yoxlanılması. Bu ayırmalar işçi qüvvəsinin əməyinin haqqını ödəmək üzrə xərcləri özündə birləşdirir və hazır məhsul üzrə məsrəflərə birbaşa aid edilir. Lakin burada əməkhaqqı məsrəflərini hazır məhsul üzrə məsrəflərə birbaşa aid etmək olmaz. Əməkhaqqı üzrə məsrəflər konkret vəziyyətdən asılı olaraq birbaşa və dolayı məsrəflər üzrə təsnifləşdirilir. İstehsal prosesində çalışan fəhlələrə və idarə heyətinin işçilərinə çəkilən məsrəflər birbaşa əməkhaqqı xərcləri kimi təsnifləşdirilir.

Məhsulun maya dəyərinə daxil edilən sosial ehtiyaclara ayırmalar elementində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş normalarla DSMF-yə hesablanan əmək ödənişləri üzrə ayırmalar əks olunur.

Qeyri-müstəqim (dolayı) məsrəflərin əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması. Dolayı məsrəflər bir qayda olaraq, istehsala xidmət və onun idarə edilməsi ilə əlaqədardır. Onları birbaşa məhsulun maya dəyərinə aid etmək olmur.

İstehsalın hazırlanması və mənimsənilməsi xərclərinin əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması. İstehsalın təşkili və mənimsənilməsi üzrə xərcləri əsas etibarlı ilə aşağıdakı kimi təsnifləşdirirlər :

- a) Hasilat sahəsində hazırlıq işləri üzrə xərclər
- b) Yeni müəssisələrin, istehsalatın, sex və aqreqatların mənimsənilməsinə sərf edilən xərclər
- c) Kütləvi və ya seriyalı istehsal üçün nəzərdə tutulmayan məhsul istehsalının hazırlığına çəkilən xərclər
- d) İstehsalın təşkili və texnologiyasının təkmilləşdirilməsi, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üzrə xərclər

Ümumistehsalat və ümumtəsərrüfat xərclərin əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması. Ümumistehsalat xərcləri kompleks xarakter daşımaqla onların tərkibinə bir qayda olaraq material, əməyin ödənilməsi xərcləri, sosial ehtiyaclara ayırmalar və.s aid edilir. Müəssisə və təşkilatda iki və daha çox məhsul istehsal edildiyi halda bu xərclər konkret məhsul növünün maya dəyərinə daxil edilmir. Hər bir xərc növü üzrə uçot məlumatlarının auditi vahid sxem üzrə həyata keçirilir. Məsrəflərin uçotu analitik nomenklatura uyğun olaraq maddələr üzrə aparılır və onları uçota alan hesabların ayın sonuna qalığı olmur.

Kommersiya xərclərinin uçota alınmasının düzgünlüyünün yoxlanılması. Bu xərclərin uçotunun audit zamanı ilk onu nəzərə almaq lazımdır ki, kommersiya xərcləri istehsal maya dəyərinə daxil edilmir. Bu hesabda hazır məhsulun qablaşdırılmasına, məhsulun göndəriş məntəqələrinə çatdırılmasına və nəqliyyat vasitələrinə yüklənməsinə, satış müəssisələrinə və vasitəçilərə ödənilən komissiya haqlarına və bu kimi başqa işlərə çəkilən xərclər əks etdirilir.

Məhsul satışından əldə edilən nəticələrin əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması. Məhsul satışından əldə edilən nəticələrin əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması zamanı satışın nəticələrinin məhsulun maya dəyərinə daxil edilən istehsa və satış xərclərini müqayisə etmək yolu ilə müəyyən edildiyini nəzərə almaq lazımdır.

Əsas fondların və sair aktivlərin satışından əldə edilən nəticələrin əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması. Əsas vəsaitlərin yoxlanılması zamanı auditor əsas vəsaitlərin və digər əmlakın satışından əldə olunmuş məbləğlə onların maya dəyərinin müqayisəsi zamanı əsas vəsaitlərin qalıq dəyərini, digər əmlakın isə ilkin dəyərini nəzərə almaqla bu müqayisəni aparmalıdır.

Qeyri-satış əməliyyatlarından gəlirlər və xərclər.

Mənfəət və zərər hesabının kreditində göstərilən gəlirlər:

- a) Başqa müəssisələrdə pay ilə iştirakdan əldə edilən gəlirlər
- b) səhmlər üzrə dividendlər

- c) keçmiş illərdə müəssisənin zərərinə silinmiş ümidsiz debitor borcların ödənilməsindən daxil olmuş məbləğlər

Mənfəət və zərər hesabının debetində göstərilən xərclərə isə aiddir :

- a) Təbii fəlakətlər üzrə kompensasiya olunmayan itkilər
- b) Hesabat ilində aşkar edilmiş keçmiş illərin əməliyyatları üzrə zərər
- c) Valyuta hesabları, eləcə də xarici valyuta əməliyyatları üzrə mənfi məzənnə fərqləri
- d) Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada müəssisə, təşkilat və idarələrdə xarici valyutanın alınması ilə əlaqədar xərclər
- e) Məhkəmə xərcləri, arbitraj rüsumları və.s

3.Mənfəətdən istifadə edilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılması

Mənfəətdən istifadə olunması prosesində müəssisənin büdcə, bank, əmək kollektivi ilə maliyyə münasibətləri əks olunur. Mənfəətdən istifadəyə nəzarət zamanı 16 sayılı jurnal-orderdə, 344 sayılı "Elan edilmiş dividendlər", 901 sayılı "Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər", 902 sayılı "Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər" (81 "Mənfəətin istifadəsi") hesabının debeti üzrə yazılışlar yoxlanılır. Yoxlama zamanı 344 sayılı "Elan edilmiş dividendlər", 901 sayılı "Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər", 902 sayılı "Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər" (81 "Mənfəətin istifadəsi"), 521 sayılı "Vergi öhdəlikləri", 421 sayılı "Mənfəət vergisi üzrə təxirə salınmış vergi öhdəlikləri", 422 sayılı "Digər təxirə salınmış vergi öhdəlikləri" və 223 sayılı "Bank hesablaşma hesabları" hesabları üzrə yazılışlar əsasında büdcəyə vergilərin hesablanması düzgünlüyünə və vaxtında ödənilməsinə nəzarət edilir. Müəssisənin sərəncamında qalan mən-fəət hesabına ehtiyat fondu, yığım fondu, istehlak fondu və digər fondlar yaradılır. Həmin fondların yaradılmasına nəzarət 12 sayılı jurnal-orderin məlumatları, eləcə də 333 sayılı "Qanun üzrə ehtiyat", 334 sayılı "Nizamnamə üzrə ehtiyat" , 343 sayılı "Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər") hesablarının krediti ilə müxabirləşmədə 344 sayılı "Elan edilmiş dividendlər", 901 "Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər", 902 sayılı "Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər" hesabının debeti üzrə yazılışlar əsasında aparılır (cədvəl 3).

Cədvəl 3

Mənfəətdən istifadənin düzgünlüyünün yoxlanılması			
Mənfəətdən istifadənin istiqaməti	Müəssisənin məlumatları üzrə min man	Yoxlamanın nəticələri üzrə, min man.	Kənarlaşma (+; -)

Mənfəətin təyinatı üzrə istifadə olunmaması faktları aşkar edildikdə auditor onun səbəblərini və bunda təqsirli olan vəzifəli şəxsləri müəyyən edir, pozuntuların aradan qaldırılması üzrə tədbirlər işləyib hazırlayır.

Auditor mənfəətinin təyinatı üzrə istifadə olunmasını Azərbaycan Respublikasının Vergi məəcəlləsi, respublika hökumətinin formativ sənədləri, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi və müəssisənin təsis edicisi sənədləri əsasında aparılır. Müəssisələrdə hesabat dövrünün balans mənfəəti (zərər) və onun istifadəsi balansda ayrıca əks etdirilir. Balansın passivində alınmış mənfəət və onun avans olaraq istifadəsi, bölüşdürülməmiş mənfəət, balansın aktivində isə faktiki alınmış zərər göstərilir. Balansın yekununa ancaq hesabat ilinin və keçmiş illərin ödənilməmiş zərəri və bölüşdürülməmiş mənfəəti daxil edilir. Hesabat ilinin mənfəətinin həmin il ərzində istifadə olunması haqqında məlumatları ümumiləşdirmək üçün mühasibat uçotu hesablar planında “Mənfəətin ifadəsi” hesabı nəzərdə tutulmuşdur. Hesabat ilinin sonunda illik mühasibat hesabatı tərtib edilən dövrdə bu hesab bağlanır. Yəni “Mənfəətin ifadəsi” hesabında toplanmış məbləğdən dekabr ayının sonunda həmin hesabın krediti üzrə yekun yazılışları aparılmaqla 801 №-li “Mənfəət və zərər” hesabının debetinə silinir.

Auditor yoxlama aparakən əldə olunmuş mənfəətin istifadəsi ilə əlaqədar olaraq Baş kitabda, jurnal-orderlərdə, digər mühasibat uçotu yazılışlarında olan informasiyaları araşdırıb, təhlil etməklə yanaşı 2 №-li “Maliyyə nəticələri və onların istifadəsi haqqında hesabat” göstəricilərindən istifadə edilməlidir. Xüsusi ilə mənfəətdən büdcəyə ayırmalardan sonra ehtiyat kapitalı və fondlarına, yığım fonduna, xeyriyyə məqsədlərinə və digər məqsədlərə ayırmaların mövcud qanunvericiliyə uyğun müəyyən olunmasına diqqət verməlidir.

Nəzərə alınmalıdır ki, büdcəyə vergilərlə əlaqədar olan ödəmələri təmin etdikdən sonra qalan mənfəət məbləğinin, əgər təsis edici sənədlərdə digər ayırmalar nəzərdə tutulmamışsa, müəssisələr mənfəətin istifadə olunması ətyinatını özləri müəyyən edirlər.

Hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəətinin məbləği 801 №-li “Mənfəət və zərər” hesabı ilə müxəbirləşdirilməklə dekabrın yekun dövriyyələri 343 №-li “Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)” hesabının kreditinə silinir. Hesabat ilinin zərər məbləği 801 №-li “Mənfəət və zərər” hesabı ilə müxəbirləşdirilməklə, dekabrın yekun dövriyyələri ilə 343 №-li “Bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)” hesabının debetinə silinir.

Auditor mənfəətin təyinatı üzrə istifadə olunmasını yoxlayarkən müəssisənin mənfəətinin istifadə olunması, onun zərərlərinin bərpa olunması mənbələri, mənfəətin istifadəsində mülkiyyət sahiblərinin **qərarlarının** olması və həmin göstəricilərin mühasibat uçotu yazılışında düzgün əks olunmasına da diqqət verməlidir.

4. Əsas vəsaitlərin uçotunun auditi

Əsas vəsaitlərin uçotu. Müəssisə və təşkilatlar istehsal prosesində müxtəlif mal-material dəyərlilərindən istifadə edirlər. Əsas vəsaitlər dedikdə istehsal prosesində iştirak edən və öz dəyərini istehsal olunan məhsulun üzərinə hissə - hissə keçirən vəsaitlər başa düşülür. Mövcud qanunvericiliyə görə dəyəri 100 manatdan və xidmət müddəti 1 ildən az olmayan avadanlıq, qurğu, əşya, binalar və inventarlar əsas vəsaitlərə aid edilir.

Əsas vəsaitlər iqtisadi fəaliyyət sahələrindəki təyinatlarından asılı olaraq aşağıdakı qruplara bölünür :

- binalar (sex korpusları, emalatxanalar, sosial məişət mənzilləri və.s)
- qurğular
- ötürücü qurğular
- güc,maşın və avadanlıqlar
- nəqliyyat vasitələri
- təsərrüfat inventarları və.s

Eyni zamanda əsas vəsaitlərə müəssisənin balansında olan vəsaitləri və balansarxası hesabında icarəyə götürülmüş vəsaitləri də aid etmək olar.

Əsas vəsaitlər müəssisəyə kapital qoyuluşları, təmirə çəkilmiş xərc, modernləşdirmə, başqa müəssisə və təşkilatlardan daxilolma, əvəzsiz verilmə kimi də daxil ola bilər. Əsas vəsaitlərin müəssisəyə daxil olması, silinməsi bir qayda olaraq akt əsasında həyata keçirilir.

Əsas vəsaitlərin uçotunda 111 Saylı Torpaq, tikili və avadanlıqlar, 121 saylı Daşınmaz əmlaka investisiyalar, 131saylı Bioloji aktivlər, 141 saylı Təbii sərvətlər sintetik hesablarından, həmçinin Baş kitab məlumatları və həmin hesablar üzrə müvafiq subhesablardan da istifadə olunur.

Əsas vəsaitlərin düzgün saxlanması və uçota alınması üçün zəruri olan şərtlərdən biri də onların inventar nömrələridir. Inventar nömrəsi əsas vəsaitin bütün istismar müddəti ərzində qalır. Bu zaman əgər əsas vəsait təyinatı üzrə bir qrupdan digərinə keçirilibsə, onda onun inventar nömrəsi də müvafiq olaraq dəyişdirilməlidir.

Əsas vəsaitlərin auditinin vəzifələri. Əsas vəsaitlər müəssisənin maddi-texniki bazasının əsasını təşkil etməklə onun fəaliyyətində çox böyük rol oynayır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin əsas vəsaitlərinin auditi həyata keçirilən zaman auditor birinci növbədə müvafiq normativ-hüquqi aktlara və təlimatlara əsaslanaraq müəssisədə əsas vəsaitlərə cavabdeh maddi məsul şəxslərin necə təlimatlandırıldığı ilə tanış olmalıdır. Həmçinin auditor əsas vəsaitin mədaxilinin, silinməsinin və əsas vəsaitlər üzrə düzgün amortizasiya normalarının hesablanması düzgünlüyünə də fikir verməlidir.

Bütövlükdə əsas vəsaitlərin auditinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

1. Əsas vəsaitlərin texniki baxımdan vəziyyəti və saxlanması ilə tanışlıq
2. Daxilolma zamanı sənədlərin düzgün və qanuni rəsmiləşdirilib rəsmiləşdirilməməsinin yoxlanması
3. Düzgün amortizasiya normalarının hesablanması yoxlanması
4. Əsas vəsaitlərin istehsal xərclərinə düzgün və vaxtında daxil edilməsi
5. Əsas vəsaitlərin müəssisəyə daxil olmasının, uçotdan çıxarılmasının və silinməsinin mühasibatlıqda düzgün əks etdirilməsi
6. Əsas vəsaitlərin vaxtında və keyfiyyətli təmiri ilə əlaqədar normalarla tanışlıq.

Əsas vəsaitlərin hərəkətini əks etdirmək üçün müəssisələrdə dövriyyə cədvəlləri qurulur. Audit dövründə əsas vəsaitlərin ilin sonunda keçirilən inventarizasiyasının materialları yoxlanılmalıdır

Əsas vəsaitlərin hərəkətinin auditi. Əsas vəsaitlərin hərəkətinin auditi zamanı birinci növbədə onların ilk dəyərini, köhnəlməsini və müqavilə qiymətlərini əks etdirən siyahı yoxlanılır. Əgər əsas vəsait fiziki şəxsdən alınmışdırsa ilkin dəyəri, köhnəlməsi və alış qiyməti göstərilməklə alqı-satqı müqaviləsi tərtib olunmalıdır. Əsas vəsait kompleks şəkildə əldə olunduqda inventar vərəqəsində komplektə daxil olan ayrı-ayrı predmetlərin siyahısı verilməlidir. Əsas vəsaitinin istismara yararlı olub olmamasının müəyyən edilməsi, eləcə də silinməsi üzrə zəruri olan sənədlərin tərtib edilməsi üçün müəssisə rəhbərliyi tərəfindən daimi fəaliyyətdə olan komissiya yaradılmalıdır. Əsas vəsaitlərin hərəkətinin auditi zamanı inventar siyahısının məlumatları 111 Saylı Torpaq, tikili və avadanlıqlar, 121 sayılı Daşınmaz əmlaka investisiyalar, 131 sayılı Bioloji aktivlər, 141 sayılı Təbii sərvətlər sintetik hesablarından, həmçinin Baş kitab məlumatları və həmin hesablar üzrə müvafiq subhesablarla tutuşdurulur.

Əsas vəsait obyektlərinin adı	İnventar siyahısına görə əsas vəsaitlərin dəyəri	Baş kitabın məlumatları üzrə əsas vəsaitlərin dəyəri	Balans üzrə əsas vəsaitlərin dəyəri	Kənarlaşma
-------------------------------	--	--	-------------------------------------	------------

Cədvəl 1. Balans üzrə əsas vəsait maddəsinin yoxlanması

Əsas vəsaitlərin hərəkəti zamanı dövriyyədən çıxması üzrə əməliyyatların auditi zamanı auditor müəssisə rəhbərliyi tərəfindən əsas vəsaitin yararsız olması üzrə komissiyanın yardılmasına dair əmrin olmasına, silinən obyektlərin ləğv edildiyinə, yararlı olan hissə, qovşaq və metal hissələrin mədaxil edildiyinə diqqət yetirməlidir. Bunun üçün əsas vəsaitlərin ləğvinin nəticələri ilə bağlı məlumatlar hissələrin mədaxil edilməsi üzrə qaimənin məlumatları ilə tutuşdurulur.

İstifadə olunmayan əsas vəsaitlərin satışı hallarında auditor satış qiymətinin

düzgün müəyyən edildiyinə əmin olmalıdır. Əsas vəsaitlərin istismardan çıxmasına dair əməliyyatlar 611,731 sayılı hesablarda aparıldığından auditor həmin hesab üzrə mühaibət yazılışlarını və əsas vəsaitlərin satışından maliyyə nəticələrini yoxlamalıdır.

Əsas vəsaitlərə amortizasiya ayırmalarının auditi. Əsas vəsaitlərə kateqoriyalar üzrə amortizasiya normaları aşağıdakı kimi müəyyən edilir :

Binalar tikilililər, qurğular- 7%-dək

Maşın, avadanlıq, hesablama texnikası -25%-dək

Digər əsas vəsaitlər-20 %-dək

Geoloji kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hazırlıq işlərinə-25%-dək

Əsas vəsaitlər cari icarəyə verildikdə amortizasiya satışdankənar itkilərin tərkibinə daxil edilir. Alınmış icarə haqqı satışdankənar mənfəətə aid edilir (801 sayılı hesab). Əsas vəsaitlər üzrə köhnəlmə ya obyektin bütün istismarı dövründə, və yaxud əsas vəsaitin (ktiv hissənin) balans dəyərinin maya dəyərinə tam daxil olduğu müddətdə hesablanır. Bir il başa çatana qədər kiçik müəssisələrin fəaliyyəti dayandırıldıqda hesablanmış əlavə köhnəlmə məbləği mənfəət hesabına bərpa olunmalıdır. Əsas vəsaitlərin tam dayandırılması, müəyyən olunmuş qaydada konservasiyası şəraitində köhnəlmə hesablanır. Başa çatmamış tikinti obyekti üzrə köhnəlmə istifadəyə verildikdən sonra dəqiqləşdirilməklə belə obyektlərin dəyəri əsasında arayışa müvafiq hesablanır. Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə almaqla auditor amortizasiya normasının tətbiqinin düzgünlüyünü yoxlamalıdır.

Əsas vəsaitlərin amortizasiyasının auditi gedişində aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir.

1.Amortizasiya hesablanması üçün bütün əsas vəsait obyektlərinin hesablanmaya daxil edilməsi

2.Yeni daxil olmuş və dövriyyədən çıxmış əsas vəsaitlər üzrə köhnəlmə hesablanmasının düzgünlüyü

3.Köhnəlmə məbləğlərinin istehsal xərclərinə aid edilməsinin düzgünlüyü

4.Amortizasiya məbləğlərinin mühasibat uçotu registrlərində əks etdirilməsinin düzgünlüyü.

5. Qeyri maddi aktivlərin uçotunun auditi

Qeyri-maddi aktivlərə təsərrüfat fəaliyyətində uzun müddət istifadə edilən (bir ildən artıq vaxta), gəlir gətirən vəsaitlər daxildir. Bu əmlak qrupuna gəlir gətirən torpaq sahələri, təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqları, patentlər, lisenziyalar, proqram məhsullar, xüsusi fəaliyyət növünə verilən lisenziyalar, ticarət markaları, əmtəə nişanları və s. aiddir.

Mühasibat uçotu və hesabatında qeyri-maddi aktivlər onların alınması, hazırlanması və nəzərdə tutulmuş məqsəd üçün istifadə olunma vəziyyətinə satılması üçün sərf olunmuş məsrəflər məbləği üzrə əks olunur.

Yoxlamada auditor xatırında(yadında) saxlamalıdır ki, qeyri-maddi aktivlər uçotda o vaxt əks oluna bilər ki, onun forması (sxem, nümunəsi, müəllif vəsiqəsi, layihəsi

və s.) olmaqla alqı-satqı obyektı kimi istifadə olunsun, qanunla müəyyən olunmuş real qiyməti olsun və gəlir gətirməklə, alınmasına dair sübutedici sənədlər rəsmiləşdirilsin.

Auditor qeyri-maddi aktivlərin düzgün qiymətləndirilməsini, hərəkətinin uçotunu və dəyəri üzrə köhnəlmə (amortizasiya) hesablaşmasını yoxlamalıdır.

Qeyri-maddi aktivlər müəssisəyə təsisçilər tərəfindən nizamnamə kapitalına qoyulmuş formasında, alış vasitəsilə və müəssisənin özündə yaranmaqla, debitor borcla əlaqədar daxil olan və əvəzsiz verilmə əsasında daxil olur.

Auditor onu da **xatırlamalıdır** ki, qeyri-maddi aktivlərin alınması, yaradılması ilə əlaqədar olan məsrəflər kapital qoyuluşu xarakteri daşıyır və onlar bilavasitə istifadə yerinə verilənə qədər uzunmüddətli kapital qoyuluşu kimi 113 №-li «Torpaq, tikili avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabında əks olunur.

Qeyri-maddi aktivlərin uçotu əsas vəsaitlərin uçotu qaydasında aparılır. Ona görə də yoxlama üçün əsas informasiya mənbəi analitik uçot üzrə aparılmış uçot, qəbul-təhvil aktı, ləğv olunma aktı və s. sənədlərdən istifadə edilməlidir.

Müəssisənin mülkiyyətində olan qeyri-maddi aktivlərin, mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatları ümumiləşdirmək üçün mühasibat uçotu hesablar planında 101 №-li «Qeyri-maddi aktivlərin dəyəri» hesabı nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyri-maddi aktivlərin auditinin aparılmasında auditor aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

Qeyri-maddi aktivlər 101 №-li «Qeyri-maddi aktivlərin dəyəri» hesabında ilk dəyərlə uçota alınır. Bu dəyərlər obyektin üzrə belə müəyyən edilir:

- Təsisçilər tərəfindən müəssisəyə nizamnamə kapitalı kimi qoyulan obyektlər üçün tərəflərin razılığına əsasən;
- Digər müəssisə və şəxslərdən pulla əldə edilmiş obyektlər üçün bu obyektlərin əldə edilməsi üzrə faktiki məsrəflərdən asılı olaraq;
- Digər müəssisə və şəxslərdən pulla əldə edilmiş obyektlər üçün bu obyektlərin əldə edilməsi üzrə faktiki məsrəflərdən asılı olaraq;
- Digər müəssisə və şəxslərdən əvəzsiz alınmış obyektlər üçün müəssisəni daim fəaliyyətdə olan qiymətlərinə komissiya müəyyən etdiyi dəyərlə.

Təsisçilər tərəfindən müəssisəyə nizamnamə kapitalı kimi qoyulan qeyri-maddi aktivlər mədaxil edildikdə 101 №-li «Qeyri-maddi aktivlərin dəyəri» hesabının debetində və 302 №-li «Nizamnamə(nominal) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının kreditində əks etdirilir.

Qeyri-maddi aktivlərin daxil olunmasının digər mənbəyi onların pulla alınması və ya müəssisədə yaradılmasıdır. Hazırda bu əməliyyatların yerinə yetirilməsi uzunmüddətli investisiya qoyuluşu ilə icra olunur. Digər müəssisə və şəxslərdən pulla əldə edilmiş qeyri-maddi aktivlər 101 №-li «Qeyri-maddi aktivlərin dəyəri» hesabının debetində və 113 №-li «Torpaq, tikili avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının kreditində yazılmaqla mədaxil edilir. Digər bir mənbə qeyri-maddi aktivlərin dövlət orqanlarından və fiziki şəxslərdən əvəzsiz alınmasıdır. Dövlət orqanlarından maddi yardım kimi, digər müəssisə və şəxslərdən isə əvəzsiz alınmış qeyri-maddi aktivlərin mədaxil 101 №-li «Qeyri-

maddi aktivlərin dəyəri» hesabının debetində, 113№-li «Torpaq, tikili avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» hesabının kreditində əks etdirilir.

Qeyri-maddi aktivlərin daxil olması aktla sənədləşdirilir. 101 №-li «Qeyri-maddi aktivlərin dəyəri» hesabı üzrə analitik uçot qeyri-maddi aktivlərin növləri və ayrı-ayrı obyektləri üzrə aparılır.

Bütün göstərilən əməliyyatların icra olunmasını yoxlamaqla auditor ilkin sənədlər olan qəbul-təhvil aktı, alış-satış müqaviləsi lisenziya və digər sənədləri öyrənir. Bu isə ona alınmış əmlakın mövcud qanunvericiliyə uyğun icra olmasına dair formalaşmasına imkan verir.

Əgər auditor mühasibat uçotu yazılışlarında yuxarıda göstərilən əməliyyatlar üzrə qeyri-maddi aktivlərin sənədləşdirilməsində səhvlər və yanlış yazılışlar müəyyən edərsə, bu barədə müəssisənin mühasibatlığına, həmin nöqsanların düzəldilməsinə dair göstəriş verir.

Təcrübədə dəyəri üzrə bir ildən az vaxtda istifadə olunması nəzərdə tutulmuş lissiziyalar səhvən qeyri-maddi aktivlərin tərkibinə daxil edilir. Belə hala yol verməmək üçün qeyri-maddi aktivlərin tərkibi əsaslı şəkildə yoxlanılmalıdır. Ona görə də müəssisədə qalıqda olan qeyri-maddi aktivlərin siyahısı tərtib olunmalı və onların hər birinin faydalı istifadə olunması müəyyənləşdirilməlidir.

6. İstehsal ehtiyatlarının uçotunun auditı

Aparılan iqtisadi nəzarət təcrübəsi göstərir ki, mühasibat uçotu məlumatları müəssisənin anbar təsərrüfatı və istehsal ehtiyatlarının saxlanılmasına dair tam həcmli informasiya vermir. Buna görə də auditor mütləq qaydada əmtəə-material dəyərlərinin saxlanılması şəraitini, bununla əlaqədar ölçü cihazlarının, buraxılış qaydalarının, anbar təsərrüfatının vəziyyətini öyrənməlidir. Bütün bunlar daxili nəzarətin zəif və müsbət tərəflərini və mühasibat uçotu sisteminin ətraflı öyrənilməsinə tələb edir.

Müəssisədə audit aparılarkən maddi-məsul şəxslərin material ehtiyatlarının qəbul olunması, saxlanması və buraxılışı ilə əlaqədar olan məsələlərə xüsusi diqqət verilməlidir. Maddi-məsul şəxslər vəzifəyə təyin olunduqdan sonra, işə başlamazdan əvvəl əmtəə-material dəyərlərinin qəbul olunması, onun sənədləşdirilməsi və saxlanma yerindəki uçotu ilə ətraflı tanış olmalıdır. Maddi-məsul şəxslər, onların vəzifələrini icra olunması ilə əlaqədar olaraq mövcud olan təlimatla tanış olunmalıdır. Həmin təlimatda işçinin hüquq və vəzifələri müəyyən olunmuş, material dəyərlərinin qəbulu, buraxılması, onların sənədləşdirilməsi, miqdar uçotunun aparılması qaydası, əmtəə-material hesabatının mühasibatlığa təqdim olunması vaxtı və sairə müəyyən olunmuşdur. Bütün göstərilən məsələlərin icrası yoxlama dövründə araşdırılmalıdır.

Ambarlarda uçotda əks olunmayan materialların olması faktlarına xüsusi diqqət verilməlidir.

İstehsal ehtiyatlarının qorunub saxlanılmasında mühüm məsələlərdən biri müəssisə buraxılış sisteminin lazımi səviyyədə qurulmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq müəssisəyə giriş məntəqəsində buraxılışların qeydiyyat kitabı, daxil olan yüklərin çəkilməsi qaydlarına riayət olunması yoxlanılmalıdır.

Müəssisə ambarlarında və buraxılış məntəqəsində aparılan yoxlamadan sonra auditor özü nəzarət qaydasında material dəyərlərinin daxil olması və buraxılması ilə əlaqədar olaraq yoxlama apara bilər. Lazım gəldikdə ayrı-ayrı materiallar üzrə inventarlaşma da aparılması müəyyən olunur.

Müəssisələrdə əmlakın qorunub saxlanılmasında maddi-məsul şəxslərin seçilib, yerləşdirilməsi məsələsi də çox vacibdir. Belə vəzifələrə xüsusi hazırlığı olmayan və əvvəllər əmlak mənimsənilməsi ilə əlaqədar olaraq mühakimə olunmuş şəxslər qəbul olunmur. İşçilərin şəxsi işlərində saxlanılan sənədlər (əmək kitabçası, təhsil haqqında sənəd, əmrlərdən çıxarışlar və s.) əsasında kadrların seçilməsindəki göstərilən qaydaların gözlənilməsi müəyyən olunur.

Göstərilən faktların araşdırılması nəticəsində auditorun əmtəə-material dəyərlərinin qorunması və saxlanılmasına dair əsaslı nəticəyə gəlməsinə imkan verir. İstehsal ehtiyatlarının audit yoxlamasında mühüm məsələlərdən biri də daxil olmuş material dəyərlərinin mədaxil olunmasına və onun istifadə olunmasına nəzarətin təşkilidir. Burada mühüm məsələ müəssisənin istehsal əməliyyatını təmin edən səviyyədə material ehtiyatının yaranması çox vacibdir. Bir qayda olaraq müəssisələrdə daxil olan əmtəə-material dəyərlərinin uçotunu aparmaq üçün jurnal tərtib olunur və həmin jurnalda bütün daxil olan materiallar əks olunur.

Aparılan operativ nəzarətlə bütün satıcı müəssisələrin əmtəə-material dəyərlərini yüklənməsi üzrə bağlanmış müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsi yoxlanılmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq müqavilə şərtlərini yerinə yetirməyən satıcılara cərimələr və digər iddlilər təqdim olunması müəyyən olunmalıdır. Bu kimi göstəricilər mühasibat uçotunun 443 №-li «Alınmış avanslar üzrə hesablaşmalar» hesabında əks olunmuş uçot yazılışları və təqdim olunmuş iddia materiallarından istifadə etmək olar.

Xüsusi ilə daxil olmuş material dəyərlərinin informasiya mənbəyi 201 №-li «Material ehtiyatları» hesabı, onun subhesablarında və maddi məsul şəxslərin hesabat materiallarında əks olunmuş göstəricilərdən istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Audit yoxlamasında xüsusilə mühasibat uçotunun 531 №-li «Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar» hesabında əks olunmuş əməliyyatlara diqqət verilməlidir. Satıcılara malların yükləməsi üçün akkreditiv formasında avans şəklində ödəniş pul vəsaiti hər bir partiya malın daxil olunub mədaxil olunması və ya onun yüklənməsinin vaxtında icra olunmaması müəyyənləşdirilməlidir. Mədaxil olmuş

mallar onların yüklənmə sənədləri əsasında yoxlanılması və nəticəsinin düzgün sənədləşdirilməsi müəyyən olunmalıdır.

7. Məhsulun maya dəyərinə aid edilən məsrəflərin uçotunun auditı

Məhsulun maya dəyəri məhsulun istehsalı prosesində istifadə olunan təbii ehtiyatlara, xammal, yanacaq və enerjiyə, əsas fondlara, əmək ehtiyatlarına, həmçinin məhsul istehsal və satışına sərf olunan xərcləri özündə əks etdirir; Qısa şəkildə desək maya dəyəri məhsulun istehsalçıya neçəyə başa gəldiyini göstərir. Məhsulun maya dəyərini əmələ gətirən xərclər mahiyyətinə görə aşağıdakı iqtisadi elementlər üzrə qruplaşdırılır:

- Material xərcləri;
- Əməyin ödənilməsi üzrə xərclər ;
- Sosial ehtiyaclar üzrə ayırmalar
- Əsas fondların amortizasiyası;
- Sair xərclər.

Yoxlama zamanı aşağıdakılara xüsusi diqqət etmək lazımdır:

1). **Material xərcləri** mal-material qiymətliyəli üzrə onların dəyərinin, əldə edilməsi və tədarükü ilə bağlı olan, eləcə də faktiki istifadə edilməyən materialların dəyərinin məhsulun maya dəyərinə daxil edilməsinin düzgünlüyü.

2). **Əməyin ödənilməsi üzrə xərclər** -əmək haqqı və sosial xarakterli ödəmələrin məhsulun maya dəyərinə aid edilən tərkibini təşkil edən məsrəflər bura aid edilir Bu zaman aşağıdakı məsrəflər nəzərə alınmır:

- Maddi yardımlar;
- Xüsusi təyinatlı vəsaitlər və məqsədli daxilolmalar;
- pensiyaya əlavələr
- Müəssisə və təşkilatların işçilərinə verilən məhsullar

3). **Sosial ehtiyaclar üzrə ayırmalar:**

a) DSMF və tibbi sığorta fonduna qanunverciliklə müəyyən edilmiş normalar üzrə ödəmələr;

b) Həyat sığortası müqavilələri istisna olmaqla sığortalının ödədiyi sığorta haqları;

4). **Əsas fondların amortizasiyası.** Əsas vəsaitlərə kateqoriyalar üzrə amortizasiya normaları aşağıdakı kimi müəyyən edilir :

Binalar, tikililər, qurğular-7%-dək

Maşın, avadanlıq, hesablama texnikası -25%-dək

Digər əsas vəsaitlər-20 %-dək

Geoloji kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hazırlıq işlərinə-25%-dək

5). Sair xərclər. Bura daxildir

- Vergilər
- Yığımlar
- Qanunverciliklə müəyyən edilmiş qaydada büdcədən kənar xüsusi fondlara ayırmalar
- Ətraf mühitə çirkləndirici maddələrin atılmasına görə ödəmələr

- Müəssisənin əmlakının, həmçinin müvafiq məhsul istehsalı sahəsində çalışan işçilərin məcburi sığortalanması üzrə ödəmələr
- Məhsulun sertifikatlaşdırılması üzrə xərclərin ödənilməsi
- Kadrların hazırlanması və yenidən hazırlanması üzrə xərclər və s.

Nəqliyyat xərclərinin uçotu Müəssisə və təşkilatların xidmətedici obyektlərində istifadə olunan nəqliyyata görə ödənilən xərclər müəssisə və təşkilatın xüsusi fondları hesabına maliyyələşdirilir və məhsulun maya dəyərinə daxil edilə bilməz. İşçilərin işə çatdırılması ilə əlaqədar nəqliyyat xərcləri ictimai nəqliyyat olmadıqda və ya obyektiv səbəblərdən işləmədikdə məhsulun maya dəyərinə daxil edilə bilər.

Kənar müəssisələrə yanğından mühafizə və nəzarət üçün ödəmələr

Bu maddəyə hərbiləşdirilmiş və peşəkar yanğından mühafizə orqanları daxil olmaqla, müəssisə və təşkilatların mühafizə işçilərinin əməyinin ödənilməsi xərcləri daxildir.

- Hərbiləşdirilmiş, gözətçi və peşəkar mühafizə də daxil olmaqla müəssisə və təşkilatların işçilərinin dövlət sosial sığortası üzrə ayırmalar
- Mühafizə orqanının saxlanması üzrə dəftərxanə və s. xərclər
- Yanğın əleyhinə inventarın, avadanlığın və xüsusi geyimlərin saxlanması ayrılan xərclər

Yeni işçilərin cəlb olunmasının təşkili üzrə xərclər

- İşçi qüvvəsinin seçilməsi ilə məşğul olan işçilərə sərf edilən xərclər
- Orta, texniki peşə məktəblərinin məzunlarına xərclər
- Ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrini bitirmiş gənclərin iş yerinə gedişi və işə başlamazdan əvvəl məzuniyyət xərcləri

İstehsala hazırlıq və mənimsənilmə xərcləri

- Hasilat sahələrində yataqların kəşfiyyatı, açıq dağ-mədən işlərində ərazinin təmizlənməsi, torpaqların rekultivasiyası ilə bağlı məsrəflər
- Yeni müəssisələrin, istehsalatların, sexlərin və aqreqatların mənimsənilməsi xərcləri
- Seriyalı və kütləvi istehsal üçün nəzərdə tutulmayan məhsul istehsalına hazırlıq və mənimsənilmə xərcləri.

Normal iş şəraitinin yaradılması və texniki təhlükəsizlik xərcləri

- Texniki təhlükəsizliyi təmin edən maşın və mexanizmlərdə qeyri əsaslı mexanizmlərin quraşdırılması və saxlanması
- İstehsalatda dezinfeksiya kameralarının, əlüzüyanların və s. quraşdırılması
- İş yerlərinin xüsusi qurğularla təmin edilməsi
- Qazlı su, buzdüzəldən və quruducu qurğuların saxlanması

Müəssisə və təşkilatlarda maya dəyəri üzrə məsrəflər müəssisə tərəfindən təsdiq edilən illik smeta xərcləri hesabına maliyyələşdirilir. Auditor maya dəyəri üzrə məsrəflərin auditini apararkən ilk növbədə smeta xərclərinin müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət, əmlakın icarəsi üzrə ödənişlər, büdcədən kənar vəsaitlər üzrə və.s hesabına formalaşmasına ciddi surətdə fikir verməlidir.

8. Məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyasının auditi

Müəssisələrdə iqtisadi məzmununa görə maya dəyərini formalaşdıran xərclər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır

- xammal və material xərcləri (qaytarılan tullantıların dəyəri çıxılmaqla);
- əmək haqqı xərcləri (sosial sığortaya ayırmalarla birlikdə);
- əsas fondların amortizasiyası;
- sair xərclər.

Məhsul istehsalına xərclərin verilən təsnifatından göründüyü kimi, belə qruplaşdırma ilk növbədə, dövlətin vergi siyasətinin tələblərindən irəli gəlir. uyğun gəlir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq, xərclərin məhsulun maya dəyərində birbaşa daxil edilməsi və ya mənfəət 17 və zərərlərə aid edilməsi mexanizmi artıq reqlamentləşdirilmişdir. Qeyd edək ki, sadə istehsalda bütün xərclər 202 “İstehsalat məsrəfləri”, 203 “Tikinti müqavilələri üzrə bitməmiş tikinti işləri”, 721 “İnzibati xərclər”, 711 “Kommersiya xərcləri” hesablara silinir. Məhz bu səbəbdən ayrı-ayrı və ya bütün xərc maddələri üzrə üzrə məhsul vahidinin maya dəyərinin-kalkulyasiyasının hesablanması aparılır. Kalkulyasiyanın plan, smeta, normativ və hesabat formaları fərqləndirilir.

Plan kalkulyasiyası- plan dövründə (il, rüb və.s) məhsulun və ya görülən işin orta maya dəyərini müəyyənləşdirir. O xammal, material, yanacaq və enerji resurslarının progressiv xərc normasına, əmək xərclərinə, avadanlığın istifadəsinə, istehsal xidmətinin təşkili formasına əsasən formalaşdırılır.

Smeta kalkulyasiyası- plan kalkulyasiyasının bir növü olmaqla, birdəfəlik işlər və məmulatların qiymətinin müəyyən edilməsi, sifarişçilərlə hesablaşmalar və.s məqsədlər üçün tərtib edilir.

Normativ kalkulyasiya- xammal, material və.s xərclərin (cari xərc normalarının) ayın əvvəlinə fəaliyyət göstərən xərc normaları əsasında tərtib edilir.

Hesabat kalkulyasiya isə məhsul (iş) istehsalına çəkilən faktiki xərcləri əks etdirən mühasibat uçotu göstəriciləri əsasında tərtib olunur və istehsal edilmiş məhsulun faktiki maya dəyərini əks etdirir.

Təsərrüfat subyektlərində istehsal olunmuş məhsulun maya dəyərinin kalkulyasiyasının auditi zamanı aşağıdakılar müəyyən edilir:

- a) məhsul istehsalına xərclərin təsnifatının düzgünlüyü;
- b) istehsal sahələri və kalkulyasiya maddələri üzrə xərclərin uçotunun düzgünlüyü;

c) xərclərin uçotunun və onların məhsul (iş, xidmət) növləri arasında bölüşdürülməsinin (xərc maddələri üzrə) düzgünlüyü;

d) istehsal xərclərin sintetik və analitik uçotunun aparılmasının düzgünlüyü;

e) xərclərin uçotu və kalkulyasiya metodlarının tətbiqinin düzgünlüyü;

f) 202, 721, 191, 242 sayılı mühasibat hesabları üzrə sintetik və analitik uçot məlumatlarının müvafiq maliyyə hesabatlarındakı yazılışlara uyğunluğu.

Məhsulun maya dəyərinə ümumi təyinatlı xərclər də daxil edilir ki, həmin xərclərə 721 sayılı "İnzibati xərclər" hesabları üzrə analitik uçot registrlərinin məlumatları əsasında hesablanır və nəzarət edilir, həmin hesablar üzrə analitik uçotun vəziyyəti və həmin xərclərin məhsul növləri arasında bölüşdürülməsinin düzgünlüyü yoxlanılır.

9. Hazır məhsulun buraxılışının uçotunun auditi

Müəssisənin maliyyə sabitliyi və möhkəmliyi onun istehsal etdiyi məhsulun daxili və xarici bazarda ilkin isihlak tələbindən xeyli asılıdır. Buraxılmış hazır məhsulun planlaşdırılmış həcmdə satılması müəssisəyə imkan verir ki, istehsal məsrəflərini təmin etsin, büdcə, bank, kredit təşkilatları və digər müəssisələr qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirməklə, isihsalın təkmilləşdirilməsi və inkişafı üçün mənfəət əldə etsin.

Hazır məhsulların mühasibat uçotunun auditi zamanı istehsal olunmuş məhsulların müəssisə ambarına mədaxil olunması və satışının düzgün sənədləşdirilməsi çox vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq auditor məhsul buraxılışının uçotunun təşkili ilə ətraflı tanış olmalıdır. Bəzi hallarda məhsul buraxılışı və ambara mədaxil olunma ilə əlaqədar təhvil-qəbul qaimələrində və aktlarında isihsal əməliyyatları tam başa çatmamış məhsullar hazır məhsul kimi göstərilərək sənədləşdirilir, Belə halda sexlərdə buna cavabdeh olan şəxslər qəbz verirlər ki, guya təhvil veriləcək hazır məhsulun bir hissəsi sexdə qalmışdır.

Hazır məhsulun buraxılışı ilə əlaqədar olaraq auditin məqsədi-istehsal olunmuş məhsulun tam həcmdə mədaxil olunması, satılmış məhsul üzrə satış pul vəsaitinin və satılmış məhsulun maya dəyərinin hesablanmasıdır.

Bununla əlaqədar olaraq auditor yoxlama dövründə aşağıdakıları həll etməlidir:

Hazır məhsulların qiymətləndirilməsi prinsipinin seçilməsinin əsaslaşdırılması;

- İstehsal olunmuş məhsulların tam mədaxil olunmasının müəyyənəşdirilməsi;
- Alıcıya yüklənmiş və satılmış məhsulların həcmnin təsdiq olunması;
- Yüklənmiş və satılmış məhsulların maya dəyərinin müəyyənəşdirilməsi.

Hazır məhsulların uçotunun auditinin aparılması üçün əsas informasiya mənbəi hazır məhsulun ambar uçotu kartı, preyskurantlar, məhsul satışı üzrə bağlanmış müqavilələr, məhsul buraxılışına dair hesab-qaimələr, satış uçotu jurnalı, alıcıların məhsul almalarına aid olan vəkalətnamələr, satışdan pul vəsaitinin daxil olmasına dair ilkin bank və kassa mədaxil sənədləri (ödəmə tapşırığı, ödəmə tələbnaməsi, kassa mədaxil orderi və s.) mühasibat uçotunun 202, 203, 204, 343, 344, 631 və s. hesabları üzrə aparılan yazılışlar hesab olunur.

Bütün göstərilənlərlə yanaşı auditor müəssisədə hazır məhsulların qiymətləndirilməsi prinsiplərini müəyyən etməlidir. Müasir şəraitdə hazır məhsulların qiymətləndirilməsində aşağıdakı müxtəlif formalardan istifadə olunur:

- faktiki (tam) istehsal maya dəyəri üzrə (fərdi istehsal sahələrində);
- tam olmayan istehsal maya dəyəri üzrə ümumi-zavod xərcləri daxil olmaqla (fərdi və kiçikseriyalı İstehsal sahələrində);
- topdan satış qiymətlə müəyyən olunmaqla, topdan-satış qiyməti möhkəm uçot qiyməti kimi qəbul olunur. Yaranmış fərq 204 №-li «Hazır məhsul» hesabında əks olunur;
- sərbəst buraxılış qiymətilə (ƏDV daxil olmaqla);
- sərbəst bazar (satış) qiymətlərilə (bu pərakəndə ticarət üzrə malların uçotunda istifadə olunur).

Hazır məhsulların qiymətləndirilməsi üzrə seçilmiş forma müəssisənin uçot siyasətində müəyyənləşdirilməlidir. Bunula əlaqədar olaraq mühasibat uçotu hesablər planında uçotun təşkili üçün 204 №-li «Hazır məhsul», hesabı müəyyən olunmuşdur.

10. Hazır məhsulun göndərilməsinin və satışının auditi

Müəssisələrdə məhsul satışı göstəriciləri bilavasitə satış, faktının yaranması, yəni satılan əmlak üzərində mülkiyyət, hüququnun satıcıdan alıcıya keçməsi vaxtı hesab olunur.

Məhsulların (iş və xidmətlərin) və malların satışından mənfəət (zərər) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş vergilər digər məcburi ödənişlər nəzərə alınmadan qüvvədə olan qiymətlərlə məhsulların (iş və xidmətlərin) satışından gələn gəlirlə onların istehsalına və satışına çəkilən xərclər arasındakı fərq kimi müəyyən edilir.

«Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda müəyyən edildiyinə görə müəssisələrdə satışdan gəlirin müəyyən edilməsinin aşağıdakı formaları müəyyən olunmuşdur:

a) Satışdan gələn gəlir müəssisənin təsərrüfat xüsusiyyətlərdən və bağlanmış müqavilələrin şərtlərindən asılı olaraq ya satılmış (yəni nağsız hesablaşma zamanı cari hesabına ödəniş sənədləri əsasında daxil olan məbləğlər üzrə və ya nağd hesablaşma zamanı müəssisənin kassasına daxil olan məbləğlər üzrə) dəyəri ödənilmiş məhsullara, mallara, işlərə, xidmətlərə görə yüklənib alıcılara göndərilmiş məhsullara, mallara, təhvil verilmiş işlərə, görülmüş xidmətlərə görə ödəniş sənədləri alıcıya (sifarişçiye) təqdim edildikcə müəyyən edilir.

b) Hesabat ilində aşkar edilmiş, lakin keçmiş illərin əməliyyatlarına aid olan mənfəət, yaxud zərər hesabat ilinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə daxil edilir. Hazır məhsulun göndərilməsi və satışı ilə əlaqədar olaraq auditor 601-1 №-li «Malların satışı, 204 №-li «Hazır məhsul», 221 №-li «Kassa», 223 №-li «Bank hesablaşma hesabı», 175 №-li «Tikinti müqavilələri üzrə uzunmüddətli debitor borcları», 176 №-li «Faizlər üzrə uzunmüddətli debitor borcları», 443 №-li «Alınmış uzunmüddətli avanslar» hesablarında əks olunmuş mühasibat uçotu əməliyyatları yazılışmalarını ətraflı yoxlamalıdır. Eyni zamanda auditor məhsulun göndərilməsi haqqında müqavilənin olub –olmamasına, məhsulun göndərilməsinə

dair sənədlərin tərtibinin düzgünlüyünə, göndərilən məhsulun qiymətinin alqı-satqı müqavilələrində düzgün sənədləşdirilməsinə də fəit verməlidir

Məhsul satışı göstəricilərinin audit yoxlamasında bilavasitə satışla əlaqədar olan kommersiya xərclərinin uçotda əks olunması da yoxlanılmasıdır.

Kommersiya xərcləri .Kommersiya xərcləri məhsul satışı ilə əlaqədar sərf olunan xərclər olmaqla istehsal maya dəyəri ilə birlikdə hazır məhsulun tam maya dəyərini təşkil edir. Burada auditor xüsusilə mühasibat uçotu yazılışında əks olunmuş göstəricilərin kommersiya xərclərinə aid edilməsinin düzgünlüyünü müəyyən etməlidir.

Kommersiya xərcləri -mühasibat uçotu hesablar planda 711 №-li «Kommersiya xərcləri» hesabında əks olunur və bu hesabda əsasən hazır məhsul anbarlarında taralara və hazır məmulatların qablaşdırılmasına, məhsulun göndərmə stansiyasına çatdırılmasına, vaqonlara, gəmilərə, avtomaşınlarla və digər nəqliyyat vasitələrinə yüklənməsinə, satış təşkilatlarına və digər vasitəçi təşkilatlara ödənilən komisiyon rüsumlarına, reklamlara və s. bu kimi işlərə çəkilən xərclər əks etdirilir.

Auditor 711 №-li «Kommersiya xərcləri» hesabı üzrə ilkin hesablaşma ödənmə sənədlərinin və uçot yazılışlarını nəzərdən keçirib, müqayisə etməklə analitik uçot göstəricilərinin düzgün əks olunmasını müəyyən etməli və həmin xərclərin satılmış məhsullar üzrə düzgün əks olunmasını müəyyənləşdirməlidir,

Auditor məhsul satışı ilə əlaqədar əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) və maliyyə nəticəsinin düzgün hesablanmasını yoxlamalıdır. Yoxlama nəticəsində ƏDV-si üzrə düzgün hesablanmama halları müəyyən olunursa, onun səbəbləri müəyyən olunmalı və buraxılan nöqsan və səhv düzəldilməlidir.

11. Kassa əməliyyatlarının uçotunun auditı

Pul vəsaitləri ilə əlaqədar olan əməliyyatların auditor yoxlamasında kassa, bank və valyuta əməliyyatlarının yoxlaması aparılır. Burada əsas məqsəd pul vəsaitləri ilə aparılan əməliyyatların mövcud olan qanunvericiliyə uyğunluğu, doğru, düzgün və məqsədəuyğun aparılması və İcra olunmuş əməliyyatların mühasibat uçotunda düzgün əks olunmasını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Pul vəsaitlərinin və hesablaşma əməliyyatlarının həcmi əksər müəssisələrdə böyük uçot göstəricilərini əhatə etməsinə baxmayaraq, aparılan əməliyyatların yoxlaması mürəkkəb proses deyildir. Lakin mühasibat uçotunda əks olunmuş bu əməliyyatların yoxlaması auditorlardan çox böyük diqqət tələb edir. Çünki, təcrübə göstərir ki, müəssisələrdə baş verən əsas qanunçuluq pozğuntuları, əmlakın mənimsənilməsi halları və vəzifəli şəxslərin öz vəzifələrinə sui-istifadə halları bilavasitə kassa və digər hesablaşma əməliyyatlarının icrası ilə əlaqədar olaraq baş verir.

Bir qayda olaraq pul vəsaitləri və hesablaşmalarla əlaqədar əməliyyatların auditini aparılmasının kassa əməliyyatlarından başlanması məqsədəuyğundur. Müəssisələrdə nağd pul vəsaitinin qəbulu, saxlanması və buraxılması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 sentyabr 2020-ci il tarixli 365 nömrəli

“Vergi ödəyicilərində nağd pul vəsaitinin uçotu və kassa əməliyyatlarının aparılması Qaydası”» qərarı ilə və digər normativ aktlarla tənzimlənir. Həmin sənəd nağd pulu qəbul etmək, vermək və kassa sənədlərini tərtib etmək, kassa kitabında qeydiyyat aparılması və pulun saxlanması, kassanın təftiş edilməsi və kassa intizamına əməl olunmasına nəzarət qaydalarını müəyyən etmişdir.

Kassanın və kassa əməliyyatlarının auditi zamanı ilk növbədə müəssisənin baş mühasibi və kassirin iştirakı ilə kassada nağd pul qalığının inventarlaşması aparılır. Müəssisədə bir neçə kassa olduqda auditor kassada müəyyən olunacaq pul məbləğini başqa kassa hesabına bağlanmasına imkan verməmək üçün digər kassaları möhürləyir.

Kassir yoxlama başlamazdan əvvəl son kassa hesabatı tərtib edir və yazılı qəbz verir ki, bütün mədaxil və məxaric sənədləri inventarlaşmaya qədər olan dövr üçün hesabat əlavə olunmuş və sənədsiz buraxılmış pul vəsaiti yoxdur.

Bundan sonra kassir baş mühasibin və auditorun iştirakı ilə qalıqda olan pul məbləğlərini diqqətlə sayır və qalığı müəyyənləşdirir.

Auditor xatırlamalıdır ki, kassa yoxlanılarkən kassa məxaric orderindən başqa heç bir sənəd (qəbz, öhdəçilik və s.) qəbul olunmur. Qalıqda sənədsiz olaraq müəyyən olunmuş pul vəsaiti artıfq məbləğ hesab olunur və müəssisə xeyrinə mədaxil olunur.

Kassada olan digər qiymətli vəsaitlər də, yəni qiymətli kağızlar, pul sənədləri də yoxlanmalıdır.

Müəssisə kassasında aparılan inventarlaşma nəticəsi auditor, baş mühasib və kassirin imzası ilə aktla rəsmiyyətə salınır.

Aparılan inventarlaşma nəticəsində pul vəsaitinin artıqlığı, əksik olması müəyyən olunduqda kassirdən yazılı izahat alınmalıdır. Kassada böyük məbləğdə pul vəsaitinin çalışmamazlığı müəyyən olunduqda auditor müəssisə qarşısında kassirin tutduğu vəzifədən azad olunması məsələsini qoya bilər.

Kassa yoxlanılarkən auditor kassirin təyin olmasına dair əmrin olmasını onunla maddi məsuliyyətə dair müqavilə bağlanmasını müəyyənləşdirməlidir.

Kassada inventarizasiya qurtardıqdan sonra auditor aparılan kassa əməliyyatlarının “Vergi ödəyicilərində nağd pul vəsaitinin uçotu və kassa əməliyyatlarının aparılması Qaydası”» tələblərinə uyğunluğunu müəyyən etməlidir. Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakılar yoxlanmalıdır.

«Bankdan alınmış pul vəsaitlərinin vaxtında mədaxil olunması. Bu yoxlama bilavasitə bank çıxarışları əsasında müəyyənləşdirilir. Əgər sənədlərdə pozma, düzəltmə halları müəyyən olunarsa, bankda həmin sənədlər üzrə qarşılıqlı yoxlama aparılmalıdır;

- Kassa mədaxil və məxaric orderlərinin düzgün tərtib olunması və sənədləşdirilməsi, mədaxil və məxaric orderlərinin qeydiyyat jurnalında əks olunması;
- Kassa kitabının düzgün aparılması və hər günün sonunda qalıqda olan pul vəsaitinin müəyyənləşdirilməsi;
- Əmək haqqının ödənilməsi cədvəllərinin yekunlarının düzgün hesablanması;
- Deponentləşmiş əmək haqqı sənədlərinin düzgün aparılması;

- Nağd pul qalığı limitləri həddində pul vəsaitinin saxlanması və onun düzgün təyinatı üzrə istifadə olunması;
- Pul vəsaitinin saxlanması və daşınması zamanı onun salamatlığını təmin etmək barədə tövsiyələrin yerinə yetirilməsi;
- Müəssisə rəhbərinin pul vəsaiti və dəyərlər banklardan gətirilərkən yaxud ora təhvil verilərkən kassirə mühafizəçi və lazım gəldikdə nəqliyyat vəsaitinin ayrılması;

“Kassa binalarının texniki cəhətdən möhkəmləndirilməsi və yanğından mühafizə signalizasiyası vasitələri ilə təchiz olunmasına dair tədbirlərin icrası və s.

Yuxarda göstərilən məsələnin yoxlamasından sonra kassa əməliyyatlarının düzgün aparılması yoxlanmalıdır. Yoxlama dövrünü əhatə edən bütün mədaxil və məxaric kassa sənədləri ətraflı yoxlanılmalıdır.

Kassa əməliyyatlarını yoxlayarkən auditor xüsusilə nağd pul vəsaitinin mədaxil olunmasının düzgün, vaxtında və tam sənədləşdirilməsinə diqqət verməlidir.

Pul vəsaiti kassaya banklardan, müəyyən xidmətlə əlaqədar olaraq müəssisə işçilərindən, hazır məhsul satışından, şəxslərdən və s. mənbələrdən daxil ola bilər. Auditor xüsusilə bankdan daxil olmuş pul vəsaitinin vaxtında mədaxil olunmasını diqqətlə yoxlamalıdır. Hazır məhsul satışdan, köməkçi təsərrüfatlardan, mənzil-kommunal xidmətindən daxil olan pulların sənədləşdirilməsi və mədaxil olunmasının da ətraflı yoxlanması vacibdir.

Kassaya nağd pul vəsaitinin daxil olması ilə əlaqədar olaraq kassa kitabı ilə kassa mədaxil orderlərində əks olunmuş göstəricilər bank çıxarışları və satılmış məhsulların (işlərin, xidmətlərin) qainələri və hesab-fakturaları ilə qarşılıqlı yoxlanılmalıdır. Auditor bilməlidir ki, hazırkı şəraitdə bəzi müəssisələrdə vergidən yayınmaq məqsədilə pul gəlirlərinin gizlədilməsi halları müşahidə olunur. Belə ki, kassaya daxil olan nağd pul məbləği 221 №-li «Kassa» hesabının debeti və 245 №-li « Digər qısamüddətli aktivlər», 244 №-li «Təhtəlhəساب məbləğlər», 202 №-li «İstehsalat məsrəfləri», 341 №-li «Hesabat dövrünə xalis mənfəət(zərər)» və sairə hesabların kreditində əks olunur. Belə halda göstərilən hesablar üzrə debet yazılışları 601-1 №-li «Malların satışı» hesabının kreditində aparılan yazılışlarla müqayisə olunmalıdır. Əgər 601-1 №-li hesabın kreditində həmin məbləğlərin yazılışı olmazsa, bu vergi ödənilməsinin gizlədilməsini göstərir. Belə halda auditor təcili olaraq müəyyən olunmuş faktla əlaqədar müəssisə rəhbərinə məlumat verməli və bu barədə tədbir görülməsinin bildirməlidir. Bu eyni zamanda müəssisə mühasibat (maliyyə) hesabatının etibarsızlığına şübhə yaradır ki, belə hal auditor yoxlamasında qəbul edilməz haldır.

Müəssisə kassasından nağd pul vəsaitin məxaric olunmasına yoxlayarkən auditor xatırlamalıdır ki, bu kimi əməliyyatlar kassa məxaric orderi, ödəniş cədvəli, ərizə və s. sənədlər əsasında icra olunur. Pul vəsaitinin buraxılmasına aid olan sənədlər müəssisə rəhbəri, baş mühasib və digər onları əvəz etmək hüququ olan vəzifəli şəxslər tərəfindən imzalanmalıdır. Yoxlama aparılarkən auditor kassadan ödənen pul vəsaiti sənədlərinin hüquqi əsaslandırılmasını (işçi heyətinin mükafatlandırılmasına dair əmr, maddi yardımın olunmasına dair sənəd, icra vəərəqlərinin ödənilməsi) müəyyən etməlidir. Eyni zamanda məqsədli ödəmələr

üzrə bankdan çeklə alınmış pul məbləğinin əmək haqqı, müxtəlif yardımlar üzrə ödəmələr, ezamiyyə, təsərrüfat xərcləri və s. ödənişlər, kassa limitinin gözlənilməsi yoxlanılmalıdır.

Belə ciddi yoxlama ona görə vacibdir ki, bəzi hallarda müəssisə kassasından böyük məbləğdə pul vəsaiti əməliyyata-təsərrüfat xərcləri, nümayəndəliyin saxlanması adı ilə verilir və bu pul məbləği saxta sənədlərlə tədavül xərclərinə silinir. Digər misal olaraq göstərmək olar ki, 221 №-li «Kassa» hesabının kreditindən heç bir əsas olmadan sosial sığorta üzrə yardımları, birdəfəlik maddi yardım üzrə pul məbləği ödənilərək istehsal məsrəfləri və ya tədavül xərcləri hesabına silinir və bunun nəticəsində məhsulların, işlərin, xidmətlərin maya dəyəri əsasız olaraq alınır.

Beləliklə auditor kassa əməliyyatlarının yoxlanılması apararkən tərtib etdiyi auditor proqramına aşağıdakılar mütləq qaydada nəzərdə tutulmalıdır;

- kassada pul vəsaiti və digər qalıqların inventarlaşması, onların saxlanması vəziyyətinin yoxlaması;
- kassaya daxil olan pul vəsaitinin vaxtında və tam mədaxil olunması;
- məxaricə silinən pul məbləğinin düzgün silinməsinin öyrənilməsi və təhlili;
- kassa və maliyyə intizamına əməl olunması vəziyyətinin yoxlaması;
- mühasibat uçotu hesablarında kassa əməliyyatlarının düzgün əks olunmasının yoxlaması;
- aparılan audit nəticəsi ilə əlaqədar olaraq təkliflər və nəticələrinin müəyyən olunması

12.Hesablaşma hesabı üzrə əməliyyatların auditi .

Banklarda olan hesablar(hesablaşma hesabı) üzrə əməliyyatların auditi onların müxabir hesablarından çıxarış və ona əlavə olunan təsdiqləyici sənədlər, eləcə də 223 sayılı "Bank hesablaşma hesabları" 224" Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları", 501 sayılı "Qısamüddətli bank kreditləri", 401 sayılı "Uzunmüddətli bank kreditləri", 402 sayılı "İşçilər üçün uzunmüddətli bank kreditləri", 502 sayılı "İşçilər üçün qısamüddətli bank kreditləri" hesablarının məlumatları əsasında aparılır. Auditor yoxlanmasına başlamazdan əvvəl imkan daxilində yoxlanılan müəssisənin bankdakı hesablarını müəyyən etmək lazımdır.

Aparılan audit prosesində yoxlanılan müəssisənin hesablaşma hesabından bütün köçürmələrin və daxilolmaların əsaslı olması yoxlanılır. Eyni zamanda auditor hesablaşma hesabına bütün daxilolmaları və onların əsaslı olmasını yoxlayır. Yoxlamanın aparılması üçün bütün yoxlanılan məbləğlər məqsədli növləri üzrə yığma qaydasında cədvəldə toplanılır. Müəssisənin valyuta əməliyyatlarının auditi zamanı bank çıxarışındakı vəsait qalıqlarının mühasibat uçotunda əks etdirilmiş vəsait qalıqlarına uyğunluğu, tamlığı və ona əlavə edilən sənədlərin dürüstlüyü, hesabların müxabirləşməsinin və uçot registrlərində yazılışların düzgünlüyü yoxlanılmalıdır. Akkreditivlər üzrə əməliyyatları yoxlayarkən bank çıxarışları üzrə qalıq məbləğləri və dövriyyələri mühasibat uçotu registrlərindəki yazılışlarla üzləşdirmək lazımdır.

Limitləşdirilmiş və limitləşdirilməmiş çek kitabçaları ilə əməliyyatların yoxlanılması zamanı ödəmənin düzgünlüyü, xarakteri və tamlığı təhlil olunur. Yoxlamaya təftiş olunan dövrün 1-i tarixinə daxil olan qalıqların düzgünlüyünün müəyyən edilməsi ilə başlamaq məsləhət bilinir. Bunun üçün 1-i tarixinə yoxlanılan hesabda vəsait qalığı (2 sayılı jurnal-order) ayın sonuna bank çıxarışı ilə baş kitabla və balansla üzləşdirilir. Yoxlama hər bir hesab üzrə ayrılıqda aparılır. Bu zaman auditor aşağıdakı köməkçi cədvəli tərtib edir.

Cədvəl 1

Giriş qalığının düzgünlüyünün yoxlanması

Jurnal-order üzrə 01.01.200.. ilə qalıq	Bank çıxarışı üzrə 01.01.200.. ilə qalıq	Baş kitab üzrə 01.01.200.. ilə qalıq	Müəssisənin balansı üzrə 01.01.200..ilə qalıq	Kənarlaşma, (+, -)
--	---	--	--	-----------------------

Bank əməliyyatlarının başdan başa yoxlanmasına başlayaraq bank çıxarışlarının tamlığı və dürüstlüyü müəyyən edilməlidir. Banklardakı hesablar üzrə əməliyyatların yoxlanması zamanı müvafiq hesablar üzrə çıxarışlarda əks etdirilmiş vəsait qalıqları uçot üzrə vəsait qalıqları ilə üzləşdirilir. Bank çıxarışlarının tamlığı və dürüstlüyünü yoxladıqdan sonra bank vasitəsilə aparılmış əməliyyatların dürüstlüyü və bunu müvafiq həqiqi sənədlərlə təsdiq edilməsinə əmin olmaq lazımdır. Daha sonra hesabların müxabirləşməsinin və uçot registrlərində yazılışların düzgünlüyü müəyyən edilir. Bu məqsədlə bank çıxarışında göstərilən məbləğin ona əlavə edilən sənədlərdə göstərilən məbləüə uyğunluğu yoxlanılır. Bankda hesablar üzrə əməliyyatların dürüstlüyünün yoxlanılması üçün auditor aşağıdakı formada köməkçi cədvəl tərtib edir.

Cədvəl 1.1

Bankda hesablar üzrə əməliyyatların dürüstlüyünün yoxlanılması

Bank çıxarışının surəti üzrə məbləq	Ödəmə tapşırığıüzrə məbləq	Hesab-faktura üzrə məbləq	Əmtəənəqliyyat qaiməsi üzrə məbləq	Kənarlaşma, (+, -)
---	----------------------------------	------------------------------	--	-----------------------

Əmtəə-material qiymətlilərinə görə pul vəsaitlərinin köçürülməsinin düzgünlüyü və əsaslı olması da auditor tərəfindən yoxlanılmalıdır. Bu məqsədlə ödəmə sənədlərində göstərilən məbləğ bank çıxarışı məlumatları ilə və 431 sayılı "Malsatnara və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları", 434 sayılı "Tikinti

müqavilələri üzrə uzunmüddətli kreditor borcları", 531 sayılı "Malsatanlara və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları", 536 sayılı "Tikinti müqavilələri üzrə qısamüddətli kreditor borcları" və ya 177 sayılı "Digər uzunmüddətli debitor borcları", 217 sayılı "Digər qısamüddətli debitor borcları", 408 sayılı "Digər uzunmüddətli faizli öhdəliklər", 411 sayılı "İşdən azad olma ilə bağlı uzunmüddətli müavinətlər və öhdəliklər", 413 sayılı "Uzunmüddətli hüquqi öhdəliklər", 435 sayılı "Faizlər üzrə uzunmüddətli kreditor borcları", 441 sayılı " **Uzunmüddətli pensiya öhdəlikləri**", 445 sayılı "Digər uzunmüddətli öhdəliklər", 507 sayılı "Digər qısamüddətli faizli öhdəliklər", 511 sayılı "İşdən azad olma ilə bağlı qısamüddətli müavinətlər və öhdəliklər", 512 sayılı "Qısamüddətli zəmanət öhdəlikləri", 513 sayılı "Qısamüddətli hüquqi öhdəliklər", 514 sayılı "Mənfəətdə iştirak planı və müavinət planları", 515 sayılı "Digər qısamüddətli xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatlar", 538 sayılı "Digər qısamüddətli kreditor borcları", 541 sayılı "Qısamüddətli pensiya öhdəlikləri", 545 sayılı "Digər qısamüddətli öhdəliklər" hesablari üzrə yazılışlarla tutuşdurulur. Bu yazılışların düzgünlüyünə əmin olduqdan sonra mədaxil sənədləri üzrə mədaxil edilmiş əmtəə-material qiymətlilərinin mədaxil edilməsinin tamlığı və düzgünlüyü yoxlanılmalıdır.

13. Valyuta hesabı üzrə əməliyyatların auditi

Xarici iqtisadi fəaliyyətin icrası ilə əlaqədar olaraq müəssisələr ixrac və idxal etdikləri mal-material dəyərinin hesablaşma əməliyyatlarını xarici valyuta ilə aparırlar. Mövcud olan qanunvericiliyə görə bu kimi əməliyyatları yerinə yetirmək üçün müəssisələr valyuta hesabı açmalıdırlar. Valyuta hesabının açılması və onda əməliyyatların aparılması qaydaları Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən olunmuş prinsiplər üzrə icra olunur.

Müəssisə və təşkilatlarda valyuta hesabı əməliyyatları üzrə mühasibat uçotu hər bir valyuta üzrə ayrılıqda aparılır. Yəni ABŞ dolları üzrə ayrı hesab, AB avrosu və s. üzrə ayrı hesablardan istifadə edilir. Azərbaycan Respublikasında təsərrüfat əməliyyatlarının qiymətləndirilməsi Respublikanın Milli valyutası sayılan manatla həyata keçirilir.

Banklarda və digər kredit idarələrindəki valyuta hesablarında olan vəsait qalıqdan, hesabat dövrünün sonuncu gününə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının valyuta məzənnələri üzrə xarici valyutaların yenidən haqq-hesab edilmə yolu ilə qiymətləndirilərək müəyyən edilmiş məbləğdə manatla əks etdirilir.

Valyuta əməliyyatları mühasibat uçotu sistemində özünün mürəkkəb əməliyyatları ilə fərqlənir. Ona görə də bununla əlaqədar əməliyyatlar yüksək ixtisaslı mütəxəssis tərəfindən yoxlanılmalıdır. Ümumiyyətlə valyuta əməliyyatları yoxlanarkən, onun uçotu və icrası ilə əlaqədar olan qanunvericiliyin düzgün yerinə yetirilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir. Valyuta hesablari üzrə əməliyyatlar mühasibat uçotunda bank çıxarışlarına və onlara əlavə edilən pul-hesablaşma sənədlərinə əsasən əks etdirilir.

Müəssisənin bütün növ xarici valyuta vəsaitləri əsasən aşağıdakı məqsədlər üzrə fəaliyyət göstərir:

- a) müəssisənin sərəncamında qalan dövriyyə vəsaiti kimi fəaliyyət göstərən xarici valyuta vəsaitləri;
- b) təsisədiçi sənədlərə uyğun olaraq müəssisədə nizamnamə kapitalı kimi fəaliyyət göstərən xarici valyuta vəsaitləri;
- v) müəssisədə uzunmüddətli və qısamüddətli borclar kimi fəaliyyət göstərən xarici valyuta vəsaitləri;
- q) müəssisədə uzun və qısamüddətli kredit (ssuda) kimi fəaliyyət göstərən xarici valyuta vəsaitləri.

Yuxarıda «a» və «b» bəndlərində göstərilən müəssisənin sərəncamında qalan dövriyyə vəsaiti kimi fəaliyyət göstərən, eyni zamanda təsisədiçi sənədlərə uyğun olaraq müəssisədə nizamnamə kapitalı kimi fəaliyyət göstərən xarici valyuta vəsaitləri üzrə məzənnə fərqi il ərzində 442 №-li «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabının müvafiq subhesablarında uçota alınır.

İlin sonunda isə həmin məzənnə fərqli müəssisənin mənfəətinə (zərərinə) aid edilir. Uzun və qısamüddətli («v» bəndində göstərilən) borclar kimi fəaliyyət göstərən xarici valyuta üzrə məzənnə fərqi həmin borclar qaytarılana qədər pul vəsaitlərinin uçota alan hesabların və 503 №-li «Qısamüddətli konvertasiya olunan istiqrazlar» və 403 №-li «Uzunmüddətli borclar» hesablarının müvafiq subhesablarında uçota alınır.

Uzunmüddətli və qısamüddətli («q» bəndində göstərilən) kredit kimi fəaliyyət göstərən xarici valyuta vəsaitləri üzrə məzənnə fərqi həmin kreditlər (ssudalar) qaytarılanadək 501 №-li «Qısamüddətli bank kreditləri» və 401 №-li «Uzunmüddətli bank kreditləri hesablarının müvafiq subhesablarında uçota alınır.

Azərbaycan Respublikasında mövcud olan qanunvericiliyə əsasən xarici iqtisadi əlaqələrin aşağıdakı formaları müəyyən olunmuşdur:

- qabaqcadan ödəmə;
- inkasso forması;
- akkreditiv hesablaşma forması;
- mal mübadiləsi və ya barter əməliyyatları forması.

Qabaqcadan- ödəmə formasında icra olunan hesablaşma formasında alıcı ilə satıcı müəssisə arasında bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq buraxılacaq məhsulun dəyəri alıcı müəssisə tərəfindən əvvəlcədən ödənilir.

İnkasso formasında hesablaşmada-bankın müştərisinin tapşırığı ilə, ona təqdim olunan hesablaşma sənədləri əsasında satıcı müəssisədən alıcının ünvanına göndərilmiş əmtəə-material dəyərini pul ifadəsində onun bankdakı hesablaşma hesabına ödənməsi üçün ödəmə tələbnaməsinin göndərilməsidir.

Akkreditiv formasında-hesablaşmada alıcı ilə satıcı müəssisə arasında bağlanmış müqavilə əsasında razılaşdırılmış şərtlərə uyğun olaraq bankdan müəyyən pul vəsaitini almaq hüququdur. Belə halda müəyyən bank, onun banka verdiyi pul məbləği əsasında, həmin pulun müəyyən dövr ərzində ölkənin başqa bankından alınması üçün verilən adı sənəddir. Akkreditiv formasında hesablaşmada bank zəmanət verir ki, akkreditiv açılmış olduğu bankdan vəsaitin daxil olub-olmamasından asılı olmayaraq akkreditivdə göstərilən məbləği ödəyəcəkdir.

Mal mübadiləsi və ya barter əməliyyatları formasında-əməliyyatlar ölkə daxilində və ölkədən kənar xarici ticarət əlaqələrində geniş istifadə olunur. Bu əməliyyatların genişlənməsinə əsas səbəb bir sıra müəssisələrin hesablaşma hesablarında valyuta vəsaitinin olmaması ilə əlaqədardır. Barter və ya mal mübadiləsi valyutasız, lakin vahid müqavilə (konkret) üzrə tərtib olunan, qiymətli qoyuluş və tarazlaşdırılan mal mübadiləsidir.

Barter əməliyyatları zamanı qarşılıqlı iradlar üzrə hesablaşmalar bir qayda olaraq əlavə mal göndərilməsi və ya göndərilən malın həcmnin azaldılması yolu ilə həyata keçirilir.

Mal mübadiləsi və ya barter əməliyyatları dəyəri ödənilmədən satışa yola salınmış məhsullara (mallara), yaxud təhvil verilmiş iş və xidmətlərə görə həyata keçirildikdə müvafiq satış hesablarının kreditində və 171 №-li «Alıcılar və sifarişçilərlə uzunmüddətli debitor borcları», yaxud 177 №-li «Digər uzun müddətli debitor borcları» hesabının debetində əks etdirilir. Eyni zamanda müvafiq satış hesablarının debeti satışa yola salınmış malların, əsas vəsaitlərin və sair əmlakların və yerinə yetirilmiş iş və xidmətlər maya dəyərini uçota alan hesablarla müxabirləşir. Göstərilən əməliyyatlar üzrə Maliyyə nəticələri 801 №-li «Ümumi mənfəət» hesabına silinir.

Göstərilən hesablaşma formalarının düzgün və normativ sənədlər üzrə yerinə yetirilməsi auditor tərəfindən ətraflı yoxlamalı və nəticə müəyyənləşdirilməlidir.

Auditor yoxlama dövründə onu da xatırlatmalıdır ki, xarici iqtisadi əməliyyatlar aparan müəssisələr satışdan daxil olan pul vəsaiti satılmış malların yükləndiyi günün məzənnəsi ilə uçotda əks etdirilir.

Əgər əməliyyatlar ikitərəfli barter vasitəsilə həyata keçirilsə, mühasibat uçotunda vəsait gömrük bəyannaməsində göstərilən məbləğ əsasında əks etdirilir. Əgər məhsul qaimə ilə daxil olubsa, bu halda təhvil – qəbul aktı tərtib edildiyi günə olan məzənnə fərqi ilə uçotda əks etdirilir.

14. Pul sənədlərinin uçotunun auditı

Pul sənədlərinin uçotunun yoxlanılması zamanı auditor müəssisədə saxlanılan bütün pul sənədləri üzrə (poçt və veksel markaları, ödənilmiş aviabiletlər, istirahət yol vərəqləri, dövlət ödəmə markaları və s.) analitik uçotunun mövcudluğunu yoxlayır. Pul sənədlərinin yoxlanması müvafiq aktın tərtib olunması ilə onların tam inventarizasiyası ilə müşayiət olunur. İlk növbədə nəzarət prosesində analitik uçot üzrə qalıq məlumatlarının 225 sayılı "Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri", (köhnə 56 "Pul sənədləri") sintetik hesabı üzrə qalığa bərabər olmasına əmin olmaq lazımdır. Analitik uçotun məlumatları əsasında pul sənədlərinin miqdar və məbləğ ifadəsində 225 sayılı "Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri" (köhnə 56 "Pul sənədləri") hesabına tam və vaxtında mədaxil edildiyi müəyyən edilməlidir.

Sanatoriyalara, istirahət evlərinə yol vərəqələrinin alınması və verilməsi üzrə əməliyyatları yoxlayarkən yol vərəqələrinin hansı mənbə hesabına əldə edildiyi, onun dəyərinin hansı hissəsinin alıcı tərəfindən ödənilmədiyi, yol vərəqini

alanlardan pulun tam həcmdə və vaxtında kassaya daxil olduğu, müəssisə işçilərinə yol vərəqələrinin həmkarlar təşkilatının razılığı ilə verildiyi, həmin müəssisədə işləməyən şəxslərə yol vərəqənin verilməsi faktlarının olması aydınlaşdırılmalıdır. Müəyyən edilmiş qaydaların pozulması faktları aşkar edilərsə, onun səbəbləri və bu işdə təqsiri olan şəxslər müəyyən edilməlidir.

Auditor tərəfindən pul sənədləri üzrə hesabat da yoxlanılır. Həmin hesabatda ayrı-ayrılıqda hər bir blank növü üzrə miqdar və nominal dəyəri ilə hesabat dövrünün əvvəlinə onların qalığı, daxil olması, sərf olunması və hesabat dövrünün sonuna qalıqları haqda məlumatlar əks etdirilir. Hesabata həmin blankların daxil olması və istifadəsi üzrə təsdiqedicə sənədlər əlavə olunur. Auditor müəssisədə qiymətli kağızların vaxtında inventarizasiyasının aparılmasını və onun nəticələrinin necə rəsmiləşdirilməsini yoxlayır.

İlkin sənədlər əsasında 222 "Yolda olan pul köçürmələri" (köhnə 57 "Yolda olan köçürmələr") hesabı üzrə hər bir yazılışın əsaslı olması yoxlanılır. 222 (köhnə 57) sayılı hesabın krediti, pul vəsaitlərinin uçotu üçün nəzərdə tutulmuş hesabların debeti üzrə yazılışları üzləşdirməklə yolda olan pul vəsaitlərinin banklarda müvafiq hesablara vaxtında və tam köçürülməsi müəyyən olunur. Eyni zamanda yolda olan pul vəsaitlərinin tərkibində kassada çatışmayan nağd pulun olması və ya ayrı-ayrı vəzifəli şəxs tərəfindən mənimsənilən məbləğin olması faktları da aydınlaşdırılmalıdır.

15.Qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının auditi

Son on illikdə respublikanın iqtisadi inkişafında müsbət meyllər müşahidə olunur. İqtisadi sahədə həyata keçirilən davamlı iqtisadi islahatlar iqtisadiyyatın dinamik inkişafı, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi, yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların cəlb olunması və qabaqcıl idarəetmə təcrübəsinin tətbiqi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. 2000-2013-cü illərdə respublikanın iqtisadiyyatına ümumilikdə 160 milyard ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyulmuşdur. Həmin illər ərzində neft fonduna ümumi daxilolmalar 97,3 milyard ABŞ dolları təşkil etmiş, ümumi daxili məhsul 3,4 dəfə, sənaye məhsulu istehsalı 3,1 dəfə, qeyri neft sektoru üzrə məhsul istehsalı 2,6 dəfə artmışdır. Qeyd olunanlara rəğmən investisiyanın cəlb olunması və səmərəli istifadə olunması məsələləri bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir. İnvestisiya ölkə iqtisadiyyatının inkişafı dinamikasına bilavasitə təsir göstərən, bütövlükdə ölkənin, eləcə də ayrı-ayrı müəssisələrin gələcəyini müəyyən edən mühüm amillərdən biri hesab olunur. İnvestisiya mənfəət (gəlir) əldə etmək yaxud, kapitalın qorunub saxlanması və artırılması məqsədi ilə sahibkarlıq obyektlərinə və fəaliyyətin digər növlərinə qoyulan pul vəsaitləri, məqsədli bank kreditləri, paylar, səhmlər, digər qiymətli kağızlar, texnologiyalar, maşınlar, avadanlıqlar, lisenziyalar, digər istənilən əmlak, yaxud əmlak hüququdur.

Müddətindən asılı olaraq həyata keçirilən investisiyalar qısamüddətli (bir il müddətinə qədər) və uzunmüddətli (bir ildən çox müddətə) investisiyalara bölünür.

Maliyyə qoyuluşlarının auditi zamanı auditor aşağıdakı məsələləri qiymətləndirməlidir:

1. Investisiya qərarının əsaslı və məqsədəuyğunluğu;
2. Mərhələlər üzrə vəsaitlərin sərf edilməsinin tamlığı və mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin dürüstlüyü;
3. Maliyyə qoyuluşları üzrə mühasibatlıqda sintetik və analitik uçotun aparılmasının düzgünlüyü və onların digər uçot və hesabat informasiyasına uyğunluğu;
4. Investisiyaların və maliyyə qoyuluşlarının səmərəliliyinin və onların müəssisənin maliyyə vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi.

Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları 231 «Satış məqsədilə saxlanılan qısamüddətli investisiyalar», 232 «Ödənişə qədər saxlanılan qısamüddətli investisiyalar», 234 «Dəyər saxlanılan qısamüddətli investisiyalar» sayılı hesablarda uçota alınır. Maliyyə qoyuluşları müvafiq hesabların krediti ilə (223 «Bank hesablaşma hesabları», 201 «Material ehtiyatları» və başqa hesablar) müxabirləşmədə uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarını səciyyələndirən hesabların debetində əks etdirilir. Maliyyə qoyuluşları həmin hesabların kreditindən 731 «Sair əməliyyat xərcləri» hesabının debetinə silinir. Müəssisə tərəfindən verilmiş, lakin hesabat dövründə mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənədlər alınmamış uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları 181, 182, 183, 151, 152 sayılı hesablarda ayrıca uçota alınır. Obyektin mülkiyyət hüquqi investora keçdiyi halda tam ödənilməmiş maliyyə qoyuluşu obyektləri (borclardan savayı) ödənilməmiş məbləğin balansın passivində kreditor borcları maddəsinə aid edilməklə balansın aktivində müqavilə üzrə onların əldə olunması üzrə faktiki xərclərin tam məbləğində əks etdirilir. Digər hallarda maliyyə qoyuluşu obyektlərinin alınması hesabına aid edilən məbləğlər balansın aktivində debitorlar maddəsində əks etdirilir. Balansın tərtib olunması zamanı qiymətli kağızlara vəsait qoyuluşu hesabatda maliyyə ilinin sonuna bazar dəyəri ilə əks etdirilir. Ehtiyatın yaradılması 731 «Sair əməliyyat xərcləri» hesabının «Qiymətdən düşmə üzrə xərclər» subhesabının debetində, 332 «Məzənnə fərqləri üzrə ehtiyat» hesabının kreditində əks etdirilir. Əgər onun bazar dəyəri mühasibat uçotunda qəbul olunmuş dəyərdən aşağıdırsa, onda hesabat dövrünün sonunda qiymətli kağızlara qoyuluşun dəyərdən düşməsi üzrə ehtiyat məbləğində düzəliş aparılır: debet 332 «Məzənnə fərqləri üzrə ehtiyat», kredit 731 «Sair əməliyyat xərcləri». Ehtiyat məbləği uçot dəyəri ilə yaradılmış ehtiyat arasında fərqi kimi maliyyə qoyuluşlarının balans dəyərinin formalaşması üçün istifadə olunur. Bununla yanaşı yaradılmış ehtiyat qiymətli kağızlarla əməliyyatlar üzrə mümkün zərərin örtülməsini təmin edir. Əgər ilin yekunlarına görə qiymətli kağızların bazar dəyəri yüksəlmişdirsə, onda, yaradılmış fonda artım məbləğində

düzəliş edilir: debet 332 «Məzənnə fərqləri üzrə ehtiyat», kredit 611 «Sair əməliyyat gəlirləri». Müvafiq ehtiyat yaradılmış qiymətlikağızların balansdan silinməsi zamanı eyni yazılış aparılır. Məzənnə fərqləri üzrə ehtiyat» hesabı üzrə analitik uçot hər bir qiymətli kağız üzrə aparılır. Əgər ilin sonuna qədər qiymətli kağızlara qoyuluşların dəyərdən düşməsi ilə bağlı yaradılmış ehtiyat tam istifadə olunmazsa, onda xərclənməmiş məbləğ ilin sonunda mühasibat balansı tərtib edilərkən müvafiq ilin maliyyə nəticələrinə aid edilir (debet 332 «Məzənnə fərqləri üzrə ehtiyat», 331 «Yenidən qiymətləndirmə üzrə ehtiyat», kredit 611 «Sair əməliyyat gəlirləri», 631 «Maliyyə gəlirləri»). Maliyyə qoyuluşlarının auditi prosesində auditor investisiya layihələrinin maliyyələşdirmə mənbələrinin düzgün seçilməsini də qiymətləndirməlidir. Bu məqsədlə auditor həmin məsələnin uçot-analitik təminatına xüsusi diqqət verməlidir .